

УДК 37.091.4(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/1992-5786.2025.100.2>**С. О. Лавренко**

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової і професійної освіти
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди

ЗАОХОЧЕННЯ ТА ПОКАРАННЯ У ВИХОВНИХ ТЕХНОЛОГІЯХ А. С. МАКАРЕНКА ТА В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Реформи у шкільній освіті передбачають оновлення методів навчання та виховання. Кожний з методів, якими послуговується сучасна школа, має своє призначення. Погляди на заохочення та покарання у Новій українській школі (НУШ) трансформувалися: заохочення тепер проходить крізь увесь навчальний та виховний процес, а покарання не повинно принижувати дитину. Заохочення – схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання дитини до їх повторення, покарання – осуд негативних дій або вчинків з метою їх припинення та недопущення в майбутньому.

Встановлено, що виховна технологія А. С. Макаренка передбачає заохочення за старанність, працьовитість, наполегливість, завзятість, високі прояви колективізму, волю до перемоги, благородні вчинки. Основне призначення покарання А. С. Макаренка вбачав у гасінні даного конфлікту та профілактиці майбутнього конфлікту. Ці методи виховання не повинні дуже часто застосовуватися, навпаки, він наполягав на їх епізодичності.

Зазначено мету виховання у виховній технології В. О. Сухомлинського – такий його рівень в школі та сім'ї, під час якого відсутня потреба у покаранні.

Педагог був противником покарання, оскільки шкода від покарання полягає в тому, що учню вже не треба застосовувати свої внутрішні сили, щоб стати кращим. І до того ж будь-яке покарання принижує гідність дитини.

Сконцентровано увагу на своєрідній педагогічній тріаді – раціональному поєднанні під час виховання любові до дитини, повазі до її особистості та вимогливості до неї. Проте вимогливість, зазначає В. О. Сухомлинський, не може зводитися до покарань або тиску у формах, що принижують людську гідність, та, відповідно, не здійснюють виховного впливу.

Показано інший підхід до оцінки, яка виступає нагородою за працю, а не карою. Те ж саме стосується виклику батьків до школи, що відбувалося у випадку гарного вчинку дитини, а не за погану поведінку або успішність.

Ключові слова: методи виховання, заохочення, покарання, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський, дитина.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Основною реформою української школи початку ХХІ ст. є Нова українська школа (НУШ), підґрунтям якої виступає особистісно-орієнтований підхід до учня як засіб розвитку особистості дитини. Більшість ідей НУШ перекликаються із теоретико-практичними доробками видатних українських педагогів А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського. Так, наприклад, згідно реформі НУШ, вчитель повинен регулярно заохочувати учнів як у навчальному, так і у виховному процесі. Вплив заохочення на розвиток дитини неодноразово відмічали А. С. Макаренко та В. О. Сухомлинський, педагогічна діяльність яких переконливо показала важливість та значення для розвитку особистості учня віри педагога в дитину та їхньої співпраці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постаті А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського, їх професійні здобутки становили значний інтерес для наукових розвідок вчених та педагогів-прак-

тиків. Предметом наукового вивчення спадщини А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського стали історико-біографічний аспект (М. Библюк, Д. Водзинський, Б. Год, П. Лисенко, Б. Рябінін, І. Цюпа та ін.); гуманістична спрямованість педагогічної системи, її основні принципи та напрямки (Г. Алексевич, М. Антонець, І. Бех, М. Боришевський, А. Воробйов, Л. Задорожна, І. Зязюн, С. Карпенчук, О. Курок, Б. Мосіяшенко, Ю. Накобчук, М. Ніжинський, О. Сухомлинська, А. Фролов та ін.); морально-естетичні погляди (І. Зязюн, Є. Родчанін, В. Бутенко, О. Нижник та ін.); виховання в сім'ї (Г. Бочарова, І. Філін та ін.); питання демократизації і гуманізації управління школою (І. Остаповський, Б. Хижняк та ін.), методи виховання та перевиховання (Г. Горпинченко, Ю. Линник, К. Приходченко, Г. Ткаченко та ін.), проблеми педагогічної майстерності (А. Бойко, І. Добрянський, І. Зязюн, Л. Крамущенко, М. Мухін, Н. Тарасевич та ін.) тощо.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Відзначаючи високу значущість наукових доробок вищеназваних авторів, слід зауважити, що розвиток сучасної школи в умовах НУШ зумовив необхідність трансформації її виховних засад та перегляду класичних методів виховання з метою їх оновлення. Зокрема, існує потреба в переосмисленні й виявленні нових виховних можливостей окремих методів виховання в умовах сучасного шкільництва України.

Мета статті. Метою даної статті є висвітлення поглядів А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського на заохочення та покарання як методів виховання в умовах викликів Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Сучасна школа використовує досить потужний діапазон методів виховання, кожен з яких виконує свої функції і несе своє моральне значення. Заохочення та покарання як методи виконують функції регулювання, коригування і стимулювання діяльності та поведінки вихованців.

Заохочення – це схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення. Метою заохочення є спрямування поведінки учня в необхідному напрямі, зміцнення у ньому впевненості у власних силах і, отже, посилення прагнення до позитивних вчинків та певних успіхів. Основними видами індивідуального та колективного заохочення у вихованні дітей виступають:

- доручення почесних обов'язків (часто використовуються у сім'ї);
- надання додаткових прав (як індивідуальне заохочення – присвоєнням різних почесних звань);
- присудження почесного місця у змаганні (супроводжується колективними та індивідуальними нагородами – преміями, подарунками, почесними і похвальними грамотами, у сім'ї часто використовуються заохочення у вигляді подарунків);
- виставки кращих робіт дітей – малюнків, творів, різноманітних виробів;
- почесні грамоти і вимпели (важливим є урочиста обстановка під час вручення);
- нагородження цінним подарунком тощо [1, с. 40–42].

Покарання – це осуд негативних дій або вчинків з метою їх припинення та недопущення в майбутньому. За допомогою покарання формується вміння переборювати в собі шкідливі звички або потяги, викорінювати негативні вчинки. Як правило, покарання привчає до дисципліни і порядку.

До видів покарання належать:

- зауваження вчителя (повинно бути адресним, у ввічливій категоричній формі, усне або письмове у щоденнику);
- догана (її зміст – моральний осуд вчинку учня);

– доручення додаткових трудових обов'язків (наприклад, прибирання);

– відсторонення на якийсь час від роботи (наприклад, від участі в колективній суспільно корисній справі);

– відстрочка очікуваного заохочення (наприклад, відкладання покупки якоїсь речі) тощо [1, с. 42–45].

Покарання має потрійне значення: 1) воно виправляє шкоду, заподіяну неправильною поведінкою, 2) здійснює профілактичну функцію, 3) знімає провину з того, хто провинився.

Основними умовами ефективної дії методів заохочення і покарання виступають:

- справедливість та гуманність заохочення і покарання;
- періодичність (а не постійність) їх застосування;
- використання заохочення або покарання в залежності від його зростання від найменшого до найбільшого.

Зараз можна спостерігати наявність різних поглядів щодо заохочень і покарань у вихованні дітей – частіше карати і рідше заохочувати, частіше заохочувати та зрідка карати, слід заохочувати, а карати не треба, взагалі не використовувати ні заохочень, ні покарань (останнє більше пов'язане із родиною, ніж зі школою).

Першим педагогом, який розкрив «механізм» дії заохочення та покарання під час виховного процесу, був А. С. Макаренко.

Багаторічна педагогічна діяльність А. С. Макаренка показала важливість заохочення за старанність, працьовитість, наполегливість, завзятість, високі прояви колективізму, волю до перемоги, благородні вчинки. Вкрай важливим для розвитку особистості дитини взагалі та впевненості у своїх силах зокрема є заохочення відстаючих школярів (вихованців), які потребують цього частіше.

Основне призначення покарання А. С. Макаренко вбачав у гасінні даного конфлікту та профілактиці майбутнього конфлікту. Він наголошував на індивідуалізації покарання і важливості вироблення в колективі окремих традицій, що пов'язані із заохоченням та покаранням. Важливим для педагога є наявність арсеналу засобів заохочення і покарання та вміння їм користуватися.

У працях А. С. Макаренка замість терміну «покарання» часто вживається термін «кара». Він писав: «Я особисто переконаний, що кара не таке вже велике добро. Але я переконаний в тому, що там, де треба карати, там педагог не має право не карати. Проте це не зовсім означає, що ми стверджуємо бажання карати в усіх випадках і завжди... Кара має розв'язати й зліквідувати окремий конфлікт не створювати нових конфлік-

тів. Сутність кари в тому, що людина переживає те, що її засуджено колективом, знаючи, що вона вчинила неправильно, тобто в карі немає пригніченості, а є переживання помилки, є переживання усунення від колективу, хоч би мінімального» [2, с. 93].

До того ж, зазначав педагог, ці методи виховання не повинні дуже часто застосовуватися, навпаки, він наполягав на епізодичності заохочення та покарання.

Також саме А. С. Макаренко впровадив «відстрочене» покарання – покарання для вихованця, який в даний момент нервує і є збудженим.

Виховання у Павлівській школі, директором якої був видатний педагог В. О. Сухомлинський, відбувалося зовсім без покарань. Їх відсутність, підвищення ролі особистості вчителя та його слова, вільний розвиток особистості та природне виховання в педагогічно продуманому середовищі – ось ключові моменти педагогіки В. О. Сухомлинського, яка, за своєю суттю, є педагогікою справжнього добра.

В. О. Сухомлинського акцентує увагу на своєрідній педагогічній тріаді – раціональному поєднанні під час виховання любові до дитини, повазі до її особистості та вимогливості до неї. Проте вимогливість, зазначає педагог, не може зводитися до покарань або тиску у формах, що принижують людську гідність, та, відповідно, не здійснюють виховного впливу. Метою виховного процесу, як зазначав В. О. Сухомлинський, є такий його рівень в школі та сім'ї, під час якого відсутня потреба у покаранні [3–4]. Малий життєвий досвід дитини обумовлював вкрай тактовне несхвалення її вчинку або осуд педагогом з тією метою, щоб не принизити її гідність.

Крізь усю педагогічну діяльність та різнопланову літературно-педагогічну спадщину В. О. Сухомлинського червоною стрічкою проходить турбота про виховну функцію навчання. В. О. Сухомлинський переконаний, що виховують не конкретні знання, а виховують почуття, що обумовлюють знання у процесі їх сприйняття. Цей виховний механізм складається з двох компонентів – зі знань та цілеспрямованій діяльності вчителя щодо їх засвоєння та з суб'єктивного стану переживання істини учнем. Основне призначення – забезпечення гармонії інтелектуального та емоційного, на чому завжди наголошував В. О. Сухомлинський. Саме його педагогічна діяльність підтвердила вплив почуттів на стимулювання навчальної діяльності учнів.

У В. О. Сухомлинського спостерігається й інший підхід до оцінки: оцінка – це нагорода за працю, а не кара. У Павлівській школі своєрідним маркером проблем з навчанням був щоденник без

оцінок. Така ситуація свідчила про необхідність допомоги дитині, а не про її вину [4, с. 45].

І навіть виклик батьків до школи у В. О. Сухомлинського – це радісна подія і для учня, і для його батьків, оскільки причиною цього виклику є гарний вчинок дитини, а не погана поведінка або успішність.

В. О. Сухомлинський був противником покарання. Шкода від покарання полягає, на думку В. О. Сухомлинського, в тому, що учню вже не треба застосовувати свої внутрішні сили, щоб стати кращим. І до того ж будь-яке покарання, як зазначалося раніше, принижує гідність дитини.

Якщо ж порівняти виховні технології А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського, то, серед ряду спільних рис, можна побачити відмінності:

1) у виховних завданнях. Об'єктом виховної роботи у А. С. Макаренка була негативна поведінка вихованців та формування у них готовності підпорядковувати свою поведінку зовнішнім вимогам колективу, а у В. О. Сухомлинського – внутрішні, психологічні регулятори особистості, такі як совість, почуття власної гідності, емпатія;

2) у поглядах на організацію виховного процесу. А. С. Макаренко більшу роль відводив зовнішнім формам виховного впливу. В. О. Сухомлинський показував дітям красу й велич чесності, відповідальності, працелюбності та ін. та огидність аморальних вчинків і залишав їм право самим робити вибір;

3) у ставленні до співробітництва між вихованцями та педагогом. А. С. Макаренко скептично ставився до педагогіки співробітництва, яка була основою педагогічної діяльності В. О. Сухомлинського.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинський – це представники двох парадигм виховання в українській педагогіці. Інколи хтось з них виходить на передній план і його напрацювання стають більш актуальними для сучасного шкільництва.

Праці А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського актуальні і зараз, але, звичайно ж, час змінює погляди, і не все ми можемо прийняти до реалізації (наприклад, покарання у школі). Що вибрати та у якому вигляді застосовувати заохочення під час освітнього процесу у школі – це вирішує вчитель з урахуванням багатьох факторів, а не директор, як було, наприклад, у А. С. Макаренка. Відповідальність за застосування покарання батьками у родині лежить на батьках дитини, і яке саме покарання вони обирають – це знов таки їх вибір. Але саме розробка теорії заохочення та покарання як методів стимулювання діяльності та поведінки (А. С. Макаренко), впливу заохочення на розвиток особистості дитини, її емоційної сфери, наслідки

застосування покарання (В. О. Сухомлинський) і апробація цього на практиці й обумовлює цінність доробку цих видатних педагогів у теорію і практику методів виховання.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у подальшому аналізі спадщини А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського з питань розвитку емоційної сфери учня (особливо молодшого шкільного віку), ціннісного збагачення педагогічної взаємодії, формування у дитини вміння володіти собою у кризових ситуаціях тощо.

Список використаної літератури:

1. Лаппо В. В. Теорія і методика виховання: навч. посіб. Івано-Франківськ : НАІР, 2023. 384 с.
2. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. Київ : Радянська школа, 1990. 366 с.
3. Самодрин А., Бобер І. В. І. Вернадський, А. С. Макаренко, В. О. Сухомлинський : шлях до розумної школи. *Витоки педагогічної майстерності*. 2013. Вип. 12. С. 273–281.
4. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ : Радянська школа, 1977. 279 с.

Lavrenko S. Encouragement and punishment in educational technologies A. S. Makarenko and V. O. Sukhomlinsky

School education reforms include updating teaching and upbringing methods. Each of the methods served by the modern school has its own purpose. Views on encouragement and punishment at the New Ukrainian School (NUSH) have been transformed: the encouragement now goes through the entire educational and educational process, and punishment should not humiliate the child. Encouragement – approval of positive actions and actions in order to encourage the child to repetition, punishment – condemnation of negative actions or actions in order to stop them and prevent them in the future.

It is established that A. S. Makarenko's educational technology involves encouragement for diligence, hard work, perseverance, high manifestations of collectivism, will to victory, noble deeds. A. S. Makarenko saw the main purpose of punishment in the extinguishing of this conflict and prevention of future conflict. These upbringing methods should not be used very often, on the contrary, it insisted on their episodicity.

The purpose of education in the educational technology of V. O. Sukhomlinsky is a level of school and family, during which there is no need for punishment.

The teacher was an opponent of punishment because the damage from the punishment is that the student no longer needs to apply his inner forces to become better. And in addition, any punishment degrades the dignity of the child.

Attention is focused on a peculiar pedagogical triad – a rational combination in the education of love for the child, respect for her personality and demanding for her. However, the demand, V. O. Sukhomlinsky notes, cannot be reduced to punishments or pressure in forms that humiliate human dignity and, accordingly, do not exercise educational influence.

Another approach to the assessment is a reward for work, not a punishment. The same applies to the call of parents to the school that happened in the event of a good act of the child, not for bad behavior or success.

Key words: *methods of education, encouragement, punishment, A. S. Makarenko, V. O. Sukhomlinsky, children.*